

Έλενα Κ. Παρτίδα

Υπουργείο Πολιτισμού

epartida@culture.gr

ORCID ID: 0000-0002-4613-9185

Jeremy McInerney. 2024. *Centaurs and Snake-Kings: Hybrids and the Greek Imagination*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN: 978-1-009-45910-5, σσ. 354.

Το θέμα του βιβλίου είναι συναρπαστικό, καθώς προϋποθέτει ακροβασία στο μεταίχμιο διαφορετικών φασμάτων, αφ' ενός της νόησης, της λογικής και των αισθήσεων, αφ' ετέρου της φαντασίας, του μυθώδους και του υπερφυσικού. Εκεί, ανάμεσα στο εξωπραγματικό και το εξωτικό, ισορροπεί το υβριδικό στοιχείο ή στοιχείο. Η διάκριση αυτών των φασμάτων είναι λεπτή σαν τριχοειδής αρμός. Ο συγγραφέας, Jeremy McInerney, ψηλαφίζει τις υποστάσεις και διαστάσεις του υβριδισμού με αφετηρία τον Αισχύλο (*Επτά επί Θήβας*), όπου η μορφή της Σφίγγας αναφέρεται ως τέρας κι έκτοτε εμβληματοποιείται. Τις απαρχές του υβριδισμού εντοπίζει στην άρρηκτη σχέση συνύπαρξης του ανθρώπου με τα ζώα. Αποστασιοποιημένος από την ανθρωποκεντρική σκοπιά, βλέπει την φύση με όλα της τα πλάσματα, εξαίροντας τον ρόλο των ζώων στην ανθρώπινη κοινωνία, η οποία διδάσκεται από αυτά.

Η Έχιδνα, η Μέδουσα, ο Κέρβερος είναι τέρατα εκπορευόμενα από τρομακτικά στοιχεία της φύσης. Προκαλούνται από φόβο και η τερατομορφία τους, με την σειρά της, προξενεί φόβο. Αναζητώντας τι ορίζει το τερατώδες, ο McInerney εστιάζει στην διαφορετικότητα, δηλαδή την υπέρβαση των γνωστών κατηγοριών. Τα τέρατα συνιστούν απειλή κατά της καθορισμένης τάξης πραγμάτων και των ορίων που εμείς έχουμε θέσει, καθιερώσει, θεσπίσει. Επιχειρώντας να πλησιάσει την ευφάνταστη οπτική των αρχαίων Ελλήνων στον τρόπο που αντιλαμβάνονται τον κόσμο, ο McInerney αντιμετωπίζει το υβριδικό ως μία παραλλαγή, αφού οι Κένταυροι και ο Πήγασος καταδεικνύουν πως ο υβριδισμός δεν είναι πάντα ταυτόσημος με το τερατούργημα. Εκδηλώνει μία «ανωμαλία», υπό την έννοια ότι παρεκκλίνει από την κανονικότητα, δηλαδή δεν εμπίπτει στις γνωστές ταξινομήσεις. Όμως, η ίδια η παραδοχή της παρέκκλισης φανερώνει ότι μια πολιτισμένη κοινωνία αφήνει χώρο στην αβεβαιότητα, αφήνει περιθώριο για ιδέες, εικόνες, μορφές ενδεχομένως ανατρεπτικές για την κοσμική τάξη. Η δυναμική ενός πολιτισμένου περιβάλλοντος εν μέρει πηγάζει από την «ανοιχτότητα» και δεκτικότητα του, τις επαφές, την επικοινωνία, την όσμωση που υποθάλπει την εισροή του νεόφερτου. Ο McInerney βλέπει το θέμα υπό το πρίσμα της εξωστρέφειας των ελληνόφωνων της Μεσογείου – εξωστρέφεια που καλλιεργούσε την ειρηνική ανταλλαγή ιδεών και αγαθών. Τούτος ο διάλογος διεύρυνε το πνεύμα και τις δυνατότητες.

Τα μειζογενή όντα δίνουν μορφή σε φαινόμενα, αναμιγνύοντας το οικείο με το παράδοξο, την φύση με το δέος. Η συχνή τους απεικόνιση επιβεβαιώνει πως ενσωματώθηκαν στην πολιτισμένη κοινωνία, την καθημερινή ζωή, δημόσια, θρησκευτική, καλλιτεχνική. Πλέον το «ανώμαλο» δεν νοείται ως αφύσικο ή μη κανονικό, αλλά ως εκτός κατηγοριοποίησης. Αντικατοπτρίζει την ανοιχτόμυαλη θεώρηση των αρχαίων, που φαίνεται πως είχαν επίγνωση των όσων μπορεί να υπάρχουν αλλά δεν γνωρίζουμε. Αναλύοντας την εικονογραφική σύσταση του μειζογενούς όντος, ο McInerney διαπιστώνει ότι πρόκειται για συγκερασμό ανθρώπου και ζώου. Μεμονωμένα τα μέλη που απαρτίζουν αυτό το πλάσμα είναι γνωστά και αναγνωρίσιμα· ως σύνθεση, όμως, το όλον είναι

καινοφανές – πράγμα που υποδηλώνει αχαλίνωτη φαντασία. Διττός, λοιπόν, ο στόχος της μελέτης του: αφ' ενός να διαλευκάνει την σημασία των πολλών μειζογενών όντων, αφ' ετέρου να φωτίσει τις εντάσεις και αγωνίες που βρήκαν διέξοδο σε αυτά τα μορφικά περίεργα όντα. Έχει ενδιαφέρον ότι στην αρχή του βιβλίου ο συγγραφέας προτιμά τον όρο «μορφές» αντί «όντα» ή «πλάσματα», αφού στην πραγματικότητα δεν υπάρχουν. Κατ' αυτόν τον τρόπο θεωρώ ότι τονίζει την υπόστασή τους ως απεικασμάτων. Ωστόσο αυτό μεταβάλλεται, καθώς ο αναγνώστης προχωρά και οι όροι προσαρμόζονται στις αποκαλύψεις και την κλιμάκωση της εξιστόρησης. Εμμέσως επιβεβαιώνεται ένα από τα διδάγματα του βιβλίου, πως όλα στη ζωή είναι ευμετάβλητα.

Μειζογενή όντα υπήρχαν ήδη από την Εποχή του Χαλκού και συναντήθηκαν μ' εκείνα της Αιγύπτου και της Εγγύς Ανατολής σε μία κοινή, πλούσια πολιτισμική σφαίρα. Στους Αρχαϊκούς χρόνους, στον αντίποδα της ρευστότητας στέκεται η ευνομία (τάξις) και η σωστή συμπεριφορά (θέμις). Στη «φωνή» της Αρχαϊκής εποχής, τον Ησίοδο, απηχούνται τα περισσότερα μειζογενή όντα και τέρατα. Ενέχουν την έννοια του διαφορούμενου και εκφράζουν αβεβαιότητα, ανασφάλεια, αγωνία. Η κανονικότητα, λοιπόν, απειλείται από υβρίδια που αντιπροσωπεύουν το αλλότριο και αλλόκοτο, το οποίο ίσως και να υπάρχει κάπου μακριά. Εφ' όσον υπάρχουν άλλες γλώσσες και ήθη, είναι αναμενόμενο να υπάρχουν και άλλες μορφές: εν μέρει άνθρωποι, μονόποδα, Κύκλωπες, Αρμασποί κ.ά., που θα κατοικούσαν στις παρυφές του πολιτισμένου κόσμου. Οι υποστάσεις ανθρώπου και ζώου συμπλέκονται, συμφύρονται, κι έτσι προκύπτει ένα υπεράνθρωπο ον με μαγικές, υπερφυσικές δυνάμεις. Η συνειδητοποίηση ότι πάντα υπάρχουν εναλλακτικές θεωρήσεις που αποσταθεροποιούν τις κατηγοριοποιήσεις μας είναι αφ' εαυτής ωφέλιμη για τον αναγνώστη, καθώς μειώνει την αλαζονεία του. Τη Μεσόγειο ο McInerney την αντιμετωπίζει ως μία μικρή οικουμένη πολιτισμών. Οι κοινές κοσμολογικές αντιλήψεις φαίνονται στην διασταύρωση της κοσμογονίας του Ησιόδου με εκδοχές της Μεσοποταμίας-Ανατολίας (Χετταίων, Βαβυλωνίων). Στην αρχέγονη μάχη εναντίον των θεών, τα τερατώδη υβρίδια με υπεράνθρωπες δυνάμεις ήταν πολυσύνθετα και απρόβλεπτα, αφού διαρκώς αναμορφώνονταν ή ανασυναρμολογούνταν. Ήταν αναγκαίο να ηττηθούν για να αποφευχθεί το χάος. Ωστόσο, ανάμεσά τους υπήρχαν κάποια αγαθά, ευεργετικά.

Συναρπαστική στη Βαβυλωνιακή κοσμολογία είναι η σύνδεση των τεράτων με θέματα οικολογίας, υδρογεωλογίας, περιβάλλοντος, με την άνοδο στάθμης του υδροφόρου ορίζοντα ή του αλμυρού νερού σε σχέση με τους ποταμούς, και, τελικά, το πώς αυτά τα φαινόμενα προσωποποιούνται, π.χ. στην σύζευξη των τεράτων του γλυκού και του αμυρού νερού, τα ιχθυόμορφα και λοιπά δηλωτικά της εμπειρίας των ανθρώπων της αντίστοιχης περιοχής. Καίτοι παράξενα εξωτικά αμφίβια στην όψη, ήταν γνωστικά και ευεργετικά ως συνετοί συμβουλάτορες. Το βιβλίο φέρνει στην επιφάνεια ορισμένα κοινά μεταξύ Ελλάδας και Εγγύς Ανατολής, ως προς τον μύθο, τις καταβολές του, την ηρωολατρεία, κ.ά.

Μολονότι διαπιστώνει παραδόξως περιορισμένη επιρροή από τους Αιγύπτιους θηριοκέφαλους θεούς, ο McInerney πραγματεύεται τις επιρροές μεταξύ Κρήτης και Αιγύπτου σε επίπεδο θεολογίας (π.χ. τις θεότητες-ψυχοπομπούς, αντιπαραβάλλοντας τον Άνουβι με τον Ερμή), και καταλήγει στον Μινώταυρο, τον οποίο θεωρεί απότοκο όχι της Αιγυπτιακής αλλά της Μυκηναϊκής εμπειρίας των Κρητών, δηλαδή του Μυκηναϊκού «ελέγχου» που ασκήθηκε στη Μινωϊκή Κρήτη. Ο τερατώδης Μινώταυρος θα εξολοθρευτεί τελικά από τον ιδρυτή της δημοκρατίας, αφού όμως δοθεί έμφαση στην ανθρώπινη φύση του (αξίζει εδώ να αναλογιστούμε την εξανθρωπισμένη εκδοχή της Μέδουσας και των Σειρήνων στην Ύστερη Ελληνιστική/Ρωμαϊκή εποχή, στην κοσμηματοτεχνία, τη γλυπτική, το ψηφιδωτό). Εντάσει, λοιπόν, το υβριδικό ρεπερτόριο σε μία ανατολική «κοινή» ιδεών και μορφών που προσαρμόζονται με άζωνες τον ηρωισμό, την κοσμική τάξη έναντι του χάους, την στενή συνύφανση ανθρώπου και ζώων. Σ' αυτό το Μεσογειακό δίκτυο, το πλούσιο σε επαφές και αλληλεπιδράσεις, λέξη-κλειδί είναι η κινητικότητα πληθυσμών, τεχνιτών, εμπόρων, μεταναστών. Στην καρδιά της ελληνικής κουλτούρας βρίσκεται η θάλασσα. Τη, δε, Μεσογειακή λεκάνη ο McInerney βαπτίζει «υγρή ήπειρο». Ως ειδοποιό διαφορά της Ελλάδας προκρίνει το γεωγραφικό της περιβάλλον, την πολυπόικλη και πολυσχιδή γεωγραφία και –πρωτίστως– την διασύνδεση νησιών, χερσονήσων, κόλπων, μυχών, αλλά και ορεινών περιοχών και κοιλάδων, που καθιστά τον τόπο πρόσφορο για επικοινωνία. Η κατάτμηση, επομένως, του ελλαδικού χώρου σε μικροπεριβάλλοντα και η διασύνδεση αυτών ανοίγει τη ροή επαφών. Ως επαφή νοείται η έκθεση στο καινούριο, σε αλλιώτικα σύμβολα, εμβλήματα, γλώσσες, λατρείες, ήθη, τόπους, άρα σε

μία απέραντη δυναμική (ο φραγμός του αλλόγλωσσου θα ξεπεραστεί, όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω). Υπό αυτές τις συνθήκες, το υβριδικό εκφράζει τη ρευστότητα των φαινομένων – που δεν αποκλείεται να κρύβουν απειλή.

Σημαντικό μέρος της δυναμικής του βιβλίου έγκειται στα διαφορετικά πρίσματα που χρησιμοποιεί ο McInerney προκειμένου να καταδείξει την πολυσημία του υβριδικού. Έτσι, αναφέρεται στην επιστήμη της γνωστικής/νοητικής νευροψυχολογίας, που αναδεικνύει το μηχανισμό του μυαλού να αυτο-πειθείται πως ό,τι αντιλαμβάνεται ως παρουσία είναι αληθινό, έστω και αν πρόκειται για μία εξωπραγματική, αντι-γεγονοτική κατάσταση. Ένα άλλο δυνατό εργαλείο του συγγραφέα είναι οι παρεκβάσεις, όπως π.χ. στο ζήτημα της γλώσσας, του ρόλου που πιθανότατα διαδραμάτισαν οι Έλληνες μορφωμένοι της Κύπρου στην τροποποίηση και διάδοση του Φοινικικού αλφαβήτου, και της διαπίστωσης ότι στις ζώνες επαφών το ξένο στοιχείο, το αλλοδαπό και αλλόγλωσσο, δεν προξενούσε καμία έχθρα. Ξαφνιάζει ευχάριστα τον αναγνώστη η στιγμιαία μεταπήδηση στην άλλη άκρη της Μεσογειακής λεκάνης για να μάθει την ετυμολογική προέλευση του Monaco από την σύζευξη του Φοινικικού θεού Melqart με τον Ηρακλή Μόνοικο. Τέτοια παραδείγματα τεκμαίρουν πως μία κοινή θεϊκή υπόσταση είναι ικανή να γεφυρώσει ακόμη και γλωσσικά χάσματα.

Παραδόξως, μολονότι τα μειζογενή πλάσματα δεν μπορούσαν να γίνουν αντιληπτά εμπειρικά, ως υπάρξεις, η αναπαράστασή τους κατά κάποιον τρόπο υποκαθιστούσε τη μαγική παρουσία τους. Ο συγγραφέας προβαίνει σε σύγκριση με τους τροχοφόρους τρίποδες του Ηφαίστου που κινούνταν αυτόματα στα ανάκτορα των θεών. Βέβαια, τέτοια υποστατά δεν είναι ακριβώς στην σφαίρα της φαντασίας, αφού σπαράγματά τους απαντούν σε ιερατικά περιβάλλοντα (Naso 2024, εικ. 44.4–44.5) και όχι μόνο. Ξεδιπλώνοντας όλο το φάσμα των υβριδίων, ο συγγραφέας προσεγγίζει επίσης κωμικές μορφές, τους Σατύρους. Όντας διπολικά, διαφορούμενα, αινιγματικά, τα Αρχαϊκά υβρίδια σχετίζονται επίσης με την όξυνση της φιλοσοφικής σκέψης. Τρανή απόδειξη της αμφισημίας τους αποτελεί η περίπτωση της Γοργούς Κενταυρίνας Μέδουσας, η οποία γέννησε τον Πήγασο και τον Χρυσάορα, ένα καλοπροαίρετο θαυματουργό φτερωτό άλογο κι έναν θνητό αντίστοιχα. Πλέον, τα αποκύματα φαντασίας είναι «όντα» αφού παράγουν ζωή και μάλιστα ανθρώπινη. Δεν είναι οι δαίμονες που η θανάτωσή τους θα αποκαταστήσει την κοσμική τάξη, μα η απόδειξη της ίδιας της ζωής ότι πρόκειται για παραλλαγή στα όρια φυσιολογικού και αφύσικου. Τι εκφράζει όμως αυτή η παρέκκλιση από το κανονικό; Κατά τον McInerney, ίσως εκφράζει το απροσδόκητο και το απίθανο, που πρέπει να έχουν θέση στη ζωή μας. Απαντήσεις βρίσκει ο συγγραφέας στην πρόκληση της μεταμόρφωσης. Οι δαίμονες Μορμόνες μεταμορφώθηκαν αφού έχασαν τα παιδιά τους. Ο ανείπωτος πόνος οδήγησε στην παράνοια τη Λάμια, τη Μορμώ και τη Γελλώ, κι έτσι μεταμορφώθηκαν σε τέρατα-τιμωρούς/εκδικητές.

Γίνεται αντιληπτό ότι πίσω από τη διαδικασία μεταμόρφωσης των υβριδίων υπάρχει το συναίσθημα – γήινο και απολύτως ανθρώπινο. Άρα υπάρχει συνεκτικός ιστός του ανθρώπου με τα μυθώδη, εξωπραγματικά, αλλόκοτα δαιμόνια. Η πολυσημία και μεταβλητότητά τους αντικατοπτρίζουν την συνθετότητα και ρευστότητα της ίδιας της ζωής, έξω από νόρμες και εσκαμμένα, τυποποιήσεις και ταμπέλες. Αν η Γοργώ φθάνει να καθίσταται πρωταγωνιστική μορφή σε αέτωμα ναού (Κόλια 2018), είναι αποδεκτή στο ανώτατο επίπεδο δημόσιας ζωής και θρησκευτικής σκέψης. Γοητεύουν οι παράπλευρες διαπιστώσεις του συγγραφέα και το πολυεδρικό πρίσμα του, που υπερβαίνει την στεγνή μελέτη της εικονογραφίας και εμβαθύνει σε επίπεδο ψυχοπνευματικό, νοητικό, υπερφυσικό – εκεί όπου τα ίδια τα μειζογενή γεννιούνται και εξελίσσονται. Συγκλονίζει η διαπίστωση ότι μπορούν να προέρχονται επίσης από πόνο, τόσο οξύ ώστε να επιφέρει παράνοια και μεταμόρφωση. Συνάγουμε, επομένως, ότι τα ίδια τα ανθρώπινα συναισθήματα δημιουργούν τέρατα.

Με τους Κενταύρους, που κυμαίνονται από σοφούς και εκλεπτυσμένους δασκάλους, απαύγασμα μόρφωσης και πολιτισμού, σε ασυγκράτητα βίαια όντα παρασυρόμενα από τις αχαλίνωτες ορμές τους, ο συγγραφέας οδηγείται στην έννοια της απροσδιοριστίας, έναν ακόμη όρο που χαρακτηρίζει τα υβρίδια. Εμβαθύνει στον υπαινισσόμενο άρρηκτο δεσμό ιππέα-αλόγου επικαλούμενος στοιχεία εικονογραφίας έως ετυμολογίας (Ιππόδαμο, Αθηνά Χαλινίτιδα) και συνδέοντας την ικανότητα εξημέρωσης ενός άγριου αλόγου με την αριστοκρατική τάξη. Εδώ όμως επισημαίνει ότι η σχέση του δαμαστή με το άλογο δεν βασίζεται στην τιθάσευση και καθυπόταξη, αλλά στην ενσυναίσθηση. Αυτή δίνει στον ιππέα τον έλεγχο και, εν συνεχεία, τον δεσμό που

παρατηρούμε μεταξύ Μεγάλου Αλεξάνδρου και Βουκεφάλα, ή Αδριανού και Βορυσθένη. Κατόπιν παρέμβασης στον Περσικό πολιτισμό, ο McInerney καταλήγει ότι στους Κενταύρους συγκεράζονται ανθρώπινες και ιππικές ικανότητες, επομένως το μειζογενές πλάσμα υπερτερεί, καθώς συνδυάζει πλεονεκτικά ευφυΐα και δεξιότητα. Κι από τη διφυή φύση που απογειώνει τις δυνάμεις του Κενταύρου, περνά σε μια άλλη δυική φύση, το ανθρώπινο κτήνος ή θηριάνθρωπο. Η πρωτογονία, που μεταφράζεται σε απόλυτη έλλειψη αυτοελέγχου, συμβολίζει την κτηνώδη, αποκρουστική και απολίτιστη πτυχή που κρύβεται μέσα μας. Ότι οι Κένταυροι υποκύπτουν στα ζωώδη ένστικτά τους και επομένως ξεπερνούν τα όρια, αποτελεί ύβρι. Κατά την αποκωδικοποίηση αυτού που ωθεί τους Κενταύρους στις εκρήξεις βιαιότητας, ο συγγραφέας εισάγει τον όρο ανθρωποζωικότητα. Το Γεωμετρικής εποχής χάλκινο σύμπλεγμα ανθρώπου με κένταυρο (η «συνάντηση») προσφέρει στον McInerney μία επιπλέον οπτική, την ανάλυση της οποίας απολαμβάνει ο αναγνώστης. Εικονογραφικά το σύμπλεγμα αποτυπώνει την αμοιβαιότητα, το καθρέφτισμα δύο υπάρξεων που κοιτάζονται, σαν να συστήνονται, και η ομοιότητά τους αναδύεται αυτόματα. Στην πραγματικότητα, υβριδισμός είναι αυτή η διαλεκτική σχέση του παρόμοιου και ανόμοιου, του οικείου και ανοίκειου, δυνάμει απειλητικού. Η «συνάντηση» μάς παρακινεί να αναρωτηθούμε με αυτογνωσία ποιοι είμαστε και αν αναγνωρίζουμε κάτι από τον εαυτό μας μέσα στον Κένταυρο. Στο εκπληκτικό ψυχογράφημα του ιππέα/Κενταύρου από τον McInerney, που δίκαια τιτλοφορεί εν μέρει το βιβλίο, θα προσθέταμε ένα εύλωττο αρχαιολογικό εύρημα, το πήλινο ομοίωμα Αρχαϊκού αποικιακού Ελληνικού ναού από την Sabucina (Caltanissetta, Museo Archeologico Regionale), χρονολογούμενο στα τέλη του βου αι. π.Χ., με χρήση αναθήματος ή τελετουργικού αντικειμένου. Σε επίπεδο στέγης, το ημίτομο αλόγου με ιππέα στο κεντρικό ακρωτήριο της πρόσοψης συνδυάζεται με ημίτομο πτερωτού αλόγου στο πίσω άκρο της ραχοκοκαλιάς της στέγης. Η, δε, ανθρωποζωικότητα βρίσκει τη συνέχειά της στην απεικόνιση του Αγίου Χριστοφόρου ως κυνοκέφαλου στην ελληνορθόδοξη εκκλησία.

Η άλλη κατηγορία υβριδίων που τιτλοφορεί το βιβλίο είναι εκείνα με οφιοειδές σώμα. Στην σημειολογία τοπικών παραδόσεων, π.χ. της Αυστραλίας, το φίδι ιεροποιείται ως Δημιουργός, ενώ οι Αθηναίοι δίνουν οφιοειδή μορφή στους μυθικούς πρώτους βασιλείς τους. Το φίδι οπτικοποιεί τη γένεση από τον συγκεκριμένο τόπο, το χώμα, τον μητρικό βράχο. Ζώντας σε άμεση σχέση με τη γη (άρα γηγενές), το ερπετό υπογραμμίζει την έννοια του αυτόχθονα· έτσι αιτιολογεί ο συγγραφέας την απεικόνιση ενός βασιλέα με φιδίσιο κορμό, ως εμπατική της εντόπιας καταγωγής του. Άραγε εκείνα τα φιδόμορφα/δρακόμορφα τέρατα ήταν οι πρόγονοί μας; Συμπωματικά, το όνομα του πρώτου νομοθέτη ήταν Δράκων. Ίσως τα υβρίδια να υπήρχαν σε κάποιο μακρινό, απώτατο παρελθόν, σ' ένα μυθικό χωροχρόνο (*spatium mythicum*), όπου υπήρχε επίσης βία και μίσημα. Σύνδεσμος μ' εκείνες τις εποχές ήταν για τους αρχαίους Έλληνες η λατρεία και το θεατρικό δράμα. Ωστόσο, δρακόμορφα όντα εμφανίζονται αίφνης ως διασώστες σε περίπτωση κινδύνου – κάτι που επιβιώνει μέχρι σήμερα σε θρύλους της Χριστιανικής παράδοσης: τα λεγόμενα φιδάκια της Παναγίας στην Κεφαλονιά, που εμφανίζονται σε συγκεκριμένη στιγμή κάθε χρόνο, θεωρούνται καλός οιωνός, καθώς συνδέονται μ' ένα θαύμα.

Η απόληξη του Κυανοπώγωνα τρισώματου δαίμονα της Ακρόπολης σε τρεις έμπλεκτους φιδίσιους κορμούς είτε βρίσκει πολιτικές προεκτάσεις στον συνοικισμό της Αθήνας, είτε σχετίζεται με προσωποποίηση των ανέμων. Δείχνει, πάντως, ότι τα υβρίδια, ως στοιχείο καλλιτεχνικής έκφρασης ιδίως κατά την Αρχαϊκή περίοδο, επιδέχονται πολλαπλών αναγνώσεων και ερμηνειών.

Θα περιμέναμε να υπάρχει μνεία στις γητεύτριες Κηληδόνες, τα ωδικά δαιμόνια πάνω στον χάλκινο ναό του Απόλλωνα στους Δελφούς (ίσως μία παραλλαγή της Σφίγγας –ως προς τη θέση τους σε ακρωτήρια– με το ωδικό χάρισμα της Σειρήνας). Ότι ο τρίτος ναός του Απόλλωνα στους Δελφούς ήταν εξ ολοκλήρου κατασκευασμένος από χαλκό (La Coste-Messelière 1969, 732 υποσ. 2) παρέχει έρεισμα στην ομηρική περιγραφή του ανακτόρου του Αλκίνοου, έργου του Ηφαιστου, αν και η επένδυση δομικών μερών με ελάσματα χαλκού εφαρμόζοταν. Ο Πίνδαρος στον όγδοο παιάνα του εξυμνεί τον χάλκινο δελφικό ναό που αποδιδόταν στον Ηφαιστο και την Αθηνά (Rutherford 2001, 213–41). Η θεϊκή εμπλοκή εξηγεί τόσο το υλικό δομής όσο και τον υπερφυσικό χαρακτήρα της αρχιτεκτονικής διακόσμησης με έξι γητεύτριες στα ακρωτήρια, τις Κηληδόνες, φτιαγμένες από χρυσό και προικισμένες με το χάρισμα να τραγουδούν μαγευτικά. Οι Κηληδόνες ήταν γυναίκες-τέρατα που, σύμφωνα με τους στίχους του Πινδάρου, ανάγκασαν τους γιούς του Κρόνου (Δία και Ποσειδώνα);

ν' ανοίξουν με κεραυνό χάσμα στη γη, που κατάπιε το ναό, αφού το τραγούδι τους μαγνήτιζε (σχεδόν υπνώτιζε) τους προσκυνητές, κάνοντάς τους να ξεχνούν τις οικογενείες τους. Μεταφορικά, κατ' αυτόν τον τρόπο, οι προσκυνητές χάριζαν τις ψυχές τους σαν να ήταν αναθήματα.

Ένα νέο αρχαιολογικό εύρημα κολοσικών διαστάσεων από το Ιράκ μάς δίνει έναυσμα να προσθέσουμε στον “αστερισμό” υβριδίων που καταγράφει ο McInerney τον Lamassu, τον φτερωτό λέοντα ή ταύρο με ανθρώπινο πρόσωπο του 8ου–7ου αιώνα π.Χ., που για τους Ασσύριους συμβόλιζε τον φύλακα-προστάτη και αναπαρίστατο συνήθως σε εισόδους ανακτόρων. Ο νεο-αποκαλυφθείς Lamassu (ύψους 6 μ.) ήταν θεματοφύλακας του βασιλείου των Ασσυρίων και έμβλημα του μεγαλείου του, κοσμώντας την αίθουσα του βασιλικού θρόνου στη Μοσούλη, την αρχαία Νινευή.

Τα προαναφερθέντα ενισχύουν όσα προκύπτουν από το βιβλίο του McInerney για τις βαθιές ρίζες των δαιμόνων (καλών ή κακών) στη δημόσια και θρησκευτική ζωή. Σύμφωνα με τον McInerney, οι Έλληνες διαπλάθουν και προσαρμόζουν τα μειζογενή όντα, ώστε να μορφοποιήσουν θεμελιώδη ερωτήματα αναφορικά με την ανθρωπότητα, όχι αποκλειστικά οντολογικά. Καθώς απεικονίζονται σε ναούς, παραστάσεις αγγειογραφίας και θεατρικά έργα, πλέον αποκτούν υπόσταση (προφανώς, ευρέως αναγνωρίσιμη) και γεφυρώνουν την απόσταση με το απώτατο παρελθόν. Η παρουσία του παρελθόντος στο παρόν, δηλαδή η συλλογική μνήμη, ήταν κομβικό στοιχείο της ελληνικής κουλτούρας. Το ελληνικό πνεύμα καταργεί στεγανά μεταξύ παρελθόντος και παρόντος, αρχέγονου και καθημερινού, ανθρώπινου και ζωικού. Υπό αυτές τις συνθήκες, υπάρχει χώρος για μία φανταστική πραγματικότητα, όπου ζουν τα υβρίδια, και όπου οι θεατές μπορούν να καταδυθούν –κατά τον παραλληλισμό του συγγραφέα– όπως στις ταινίες το κοινό μπορεί ελεύθερα να ταυτιστεί με τον ήρωα ή πρωταγωνιστή.

Με αφετηρία τις κοσμολογικές απόψεις του Εμπεδοκλή για τη γένεση των ανθρώπων από την συναρμολόγηση διαφορετικών ανατομικών μελών, τα οποία ξεπήδησαν από τη Γη και συνδυάστηκαν μεταξύ τους σε μία πανδαισία μορφών, ο McInerney αναλύει, ανάμεσα στα παράδοξα, το ερμαφρόδιτο, που συνδυάζει δύο φύλα ή –κατά τον Διόδωρο Σικελιώτη– συμφιλιώνει τη θηλυκή ομορφιά με την ανδρική ρώμη. Όμως, ο γεννημένος στην Αλικαρνασσό (μεικτή κοινωνία από Κάρες και Έλληνες) Ερμαφρόδιτος είναι αποδέκτης λατρευτικών εκδηλώσεων. Ο συγγραφέας αναπτύσσει πώς έρχονται στον κόσμο, όπως και κάποιοι θεοί, με παρθενογένεση. Ωστόσο, τα συγκεκριμένα υβρίδια δεν είναι απλώς παιχνίδια του μυαλού, αφού υπάρχουν άνθρωποι με διφυή σεξουαλικότητα ή ασεξουαλικοί, αποδεικνύοντας για ακόμη μία φορά την ανεπάρκεια των συμβατικών κατηγοριών. Μορφή υβριδισμού θεωρείται και η παλινδρόμηση μεταξύ των φύλων, εκπροσωπούμενη από το ανδρόγυνο, με ασταθή σεξουαλική ταυτότητα. Εγχειρίσεις αλλαγής φύλου περιγράφονται από τον Διόδωρο, ίσως σε μία προσπάθεια διορθωτικής αποκατάστασης, αφού σε αυτήν την περίπτωση το αφύσικο δεν προκαλεί δέος. Ίσως για πρώτη φορά στη διαδρομή του βιβλίου, ο συγγραφέας στέκεται στη Ρωμαϊκή περίοδο και αντλεί από τον Γέλλιο, προκειμένου να σκιαγραφήσει την γενικότερη αντίληψη απέναντι στο ανδρόγυνο «είδος» και πώς αντιμετώπιζαν αυτήν την παραδοξότητα – μάλλον ως υπάνθρωπους.

Υπάνθρωποι θεωρούνταν επίσης όσα όντα περιγράφονται ως «αδύνατα», παράδοξα, αλλόκοτα, και τα οποία συγκεντρώνει ο McInerney μέσα από συγγραφικά έργα εθνογράφων, γεωγράφων, περιηγητών. Υπολείπονται της τελειότητας του ανθρώπου και, αφού παραβιάζουν την φυσιολογική τάξη πραγμάτων, μπορούν δυνητικά να εξελιχθούν σε βίαια. Και εδώ η ανατομία αποτελεί το κριτήριο χαρακτηρισμού ενός όντος ως αφύσικου, απίθανου να υπάρχει. Οι ανατομικά ανώμαλοι υπάνθρωποι σηματοδοτούν περιοχές αχαρτογράφητες και εθνότητες μη ελληνικές, που κατοικούν στα πέρατα του κόσμου. Όμως, οι εκστρατείες του Μεγάλου Αλεξάνδρου μετατόπισαν τα πέρατα ακόμη μακρύτερα, εκτοπίζοντας έτσι τα εξώκοσμα πλάσματα. Με τον Γεωγράφο Στράβωνα, η λογική πρυτανεύει, αφού στον 1ο αι. π.Χ. περιγράφει νομάδες (όχι πολεμοχαρείς) που ζουν στην Αιθιοπία. Η αντίληψη, όμως, ότι πέρα από τα σύνορα κατοικεί το παράδοξο συνόδεψε τους επόμενους αιώνες. Οι Κυνοκέφαλοι, που ο Ηρόδοτος τοποθετεί στην Λιβύη ενώ ο Μάρκο Πόλο πιο πέρα από την Ινδία, θεωρούνται απολίτιστα κτήνη. Ας συμπληρώσουμε, πάντως, ότι επιβιώνουν στην Χριστιανική θρησκεία, με την εικονογραφική απόδοση του Αγίου Χριστοφόρου ως Κυνοκέφαλου λόγω καταγωγής του από εκείνη την απροσδιόριστη, βάρβαρη φυλή. Όσο κατακτάται η γνώση και η γεωγραφία, οι υπάνθρωποι θα ωθούνται μακρύτερα, έως το φεγγάρι.

Από παραδοξογράφους ο συγγραφέας σταχυολογεί γραφόμενα για φαντάσματα, ομιλώσες κεφαλές που προφητεύουν (αυτό θα πρέπει να διαφοροποιηθεί από την κεφαλομαντεία), μέχρι τη Μυθιστορία του Αλεξάνδρου, όπου κάποια υπερφυσικά πλάσματα γιγαντώνουν τα κατορθώματα του στρατηλάτη. Ως αδύνατα νοούνται τα υβρίδια επειδή δεν έχουν φυσική υπόσταση, δεν υπάρχουν υλικά. Το οντολογικό αυτό ζήτημα προσεγγίζει ο McInerney μέσα και από τη ματιά φιλοσόφων. Για τον Αριστοτέλη, η ύπαρξη ή μη ενός υβριδίου ήταν θεμελιώδες ερώτημα πριν αναρωτηθεί κανείς για την φύση του. Για τον Λουκρήτιο, το μυαλό συνδυάζει εικόνες, επομένως συνθέτει. Επηρεασμένος από τον Εμπεδοκλή και προοιωνίζοντας τον Δαρβίνο, ο Λουκρήτιος πρεσβεύει πως, κατά την αρχέγονη έκρηξη γενέσεως του κόσμου, υπήρχαν όλα τα είδη. Μόνο ορισμένα όμως κατάφεραν να επιβιώσουν.

Σταδιακά το υβρίδιο δεν αποτελεί πλέον την αντίστιξη του ανθρώπινου βασιλείου, αλλά αφομοιώνεται από αυτό. Αν μπορούμε να συμβάλουμε στην πολυεπίπεδη ερμηνεία του McInerney, και προς επίρρωση όσων έχει αριστοτεχνικά αναλύσει, θα αναφέραμε επιγραμματικά την εξανθρωπισμένη Μέδουσα που φθάνει να συγχέεται με προσωπογραφία του ιδιοκτήτη σε ψηφιδωτό δάπεδο έπαυλης στην Πάτρα της Ρωμαϊκής εποχής. Διαπιστώνουμε ότι τα αρχαιολογικά ευρήματα από τη ρωμαϊκή Ελλάδα (γρύπες, Σφιγγες και βουκράνια λαξευμένα σε σαρκοφάγους, χρυσές Σειρήνες σε ενώτια ως κτερίσματα) επιβεβαιώνουν τη μακροβιότητα των υβριδικών όντων και την αέναη μεταμόρφωσή τους. Αν ήδη κατά την Αρχαϊκή εποχή κοσμούσαν ναούς διατρανώνοντας την ανοικτή κοινωνική αποδοχή τους, και μάλιστα στο πάνσεπτο ιερατικό περιβάλλον, τώρα ενσωματώνονται και σε εσχατολογικό περιβάλλον. Θα λέγαμε ότι, για άλλη μία φορά, ακροβατούν μεταξύ δύο καταστάσεων, της ύπαρξης και της ανυπαρξίας: στο μεταίχμιο της αναχώρησης από τα εγκόσμια και της μεταθανάτιας ζωής. Οι Σειρήνες συνοδεύουν πλέον τους νεκρούς στον Άδη με το ουράνιο τραγούδι τους. Δεν αποκλείουμε ότι για τον εξανθρωπισμό τους ευθύνεται η ορθολογιστική ματιά της Ελληνιστικής εποχής. Ίσως αυτό αποτελέσει αντικείμενο μελλοντικής διερεύνησης.

Κλειδί για τη θέαση των υβριδικών όντων είναι η συνθετότητά τους, γι' αυτό και στην ελληνική ονομάζονται μειζογενή – όρος που αποδίδει επακριβώς τον μεικτό τους χαρακτήρα, ότι αποτελούνται από διασύνδεση μελών ή μερών, ότι είναι δηλαδή σύνθετη και συνδυαστική φύση. Πάνω απ' όλα, ο McInerney καταφέρει μία πολύπλευρη και εκ βαθέων θεώρηση του ελληνικού πνεύματος. Έχει προσπεράσει τα εκπεφρασμένα περί αποτροπαϊκών δαιμόνων ως αποκημάτων φόβου, και έχει θέσει τη βάση του σε μία υγιή, χωρίς ανασφάλειες θεώρηση του κόσμου από τους πολυταξιδεμένους Έλληνες που δεν φοβούνται ούτε την αλληλεπίδραση, ούτε το διαφορετικό, αλλά ούτε την ενδοσκόπηση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Κόλια, Ε-Ι. 2018. «Πήλινα αρχιτεκτονικά ανάγλυφα από ναούς της Αιγιάλειας». Στο *Πήλινα γλυπτά και κεραμώσεις: νέα ευρήματα και νέες προοπτικές*, επιμ. Α. Μουστάκα, 79–94. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού – Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων.
- La Coste-Messelière, P. de 1969. «Topographie delphique». *BCH* 93:730–58.
- Naso, A. 2024. «Etruscan and Italic offerings in Greek sanctuaries». Στο *Oxford Handbook of pre-Roman Italy*, επιμ. M. Maiuro, 763–76. Oxford: Oxford University Press.
- Rutherford, I. 2001. *Pindar's Paeans: A reading of the Fragments with a survey of the genre*. Oxford: Oxford University Press.